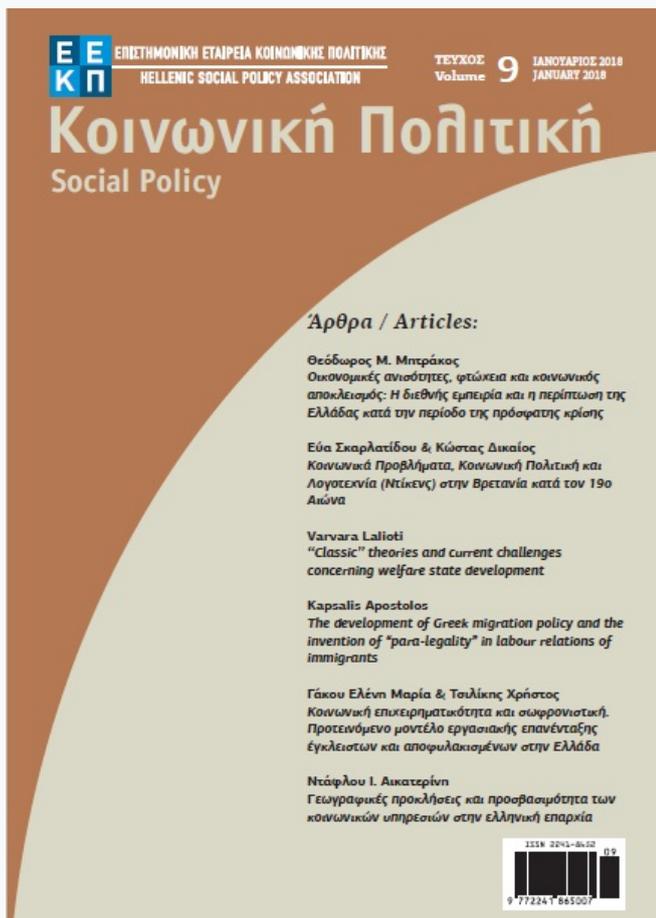

Κοινωνική Πολιτική

Τόμ. 9 (2018)

Κοινωνική Πολιτική Τεύχος 9

Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

Theodoros Mitrakos

doi: [10.12681/sp.15983](https://doi.org/10.12681/sp.15983)

Copyright © 2018, Theodoros Mitrakos

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Mitrakos, T. (2018). Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης. *Κοινωνική Πολιτική*, 9, 7-24.
<https://doi.org/10.12681/sp.15983>

Κοινωνική Πολιτική

Social Policy

Άρθρα / Articles:

Θεόδωρος Μ. Μπράκος

Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

Εύα Σκαρλατίδου & Κώστας Δικαίος

Κοινωνικά Προβλήματα, Κοινωνική Πολιτική και Λογοτεχνία (Ντίκενς) στην Βρετανία κατά τον 19ο Αιώνα

Varvara Lalioti

“Classic” theories and current challenges concerning welfare state development

Kapsalis Apostolos

The development of Greek migration policy and the invention of “para-legality” in labour relations of immigrants

Γάκου Ελένη Μαρία & Τσιλίκης Χρήστος

Κοινωνική επιχειρηματικότητα και σωφρονιστική. Προτεινόμενο μοντέλο εργασιακής επανένταξης έγκλειστων και αποφυλακισμένων στην Ελλάδα

Ντάφλου Ι. Αικατερίνη

Γεωγραφικές προκλήσεις και προσβασιμότητα των κοινωνικών υπηρεσιών στην ελληνική επαρχία

Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

Θεόδωρος Μ. Μητράκος

Τράπεζα της Ελλάδος

Περίληψη

Η διερεύνηση των ζητημάτων της ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίοδο της κρίσης και τα ευρήματα των σχετικών εμπειρικών μελετών μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στο δημόσιο πολιτικό και κοινωνικό διάλογο. Στην κατεύθυνση αυτή η παρούσα μελέτη, αρχικά, συνοψίζει τα κυριότερα ευρήματα για τις οικονομικές ανισότητες με βάση την διεθνή εμπειρία. Στη συνέχεια παρουσιάζει τα αποτελέσματα από τις διαθέσιμες έρευνες σε σχέση με το μέγεθος και τη μεταβολή των κοινωνικών δεικτών, όπως είναι η εισοδηματική ανισότητα, η φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός και άλλοι δείκτες ευημερίας στην Ελλάδα κατά την πρόσφατη περίοδο της κρίσης. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, η μείωση του μεριδίου του εισοδήματος από εργασία αποτελεί πλέον διεθνή τάση, ενώ η εισοδηματική ανισότητα (σε παγκόσμιο επίπεδο) παραμένει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι κοινωνικοί δείκτες της ανισότητας και της φτώχειας επιδεινώθηκαν σημαντικά τα πρώτα έτη της πρόσφατης κρίσης, κυρίως όμως σε σχέση με το βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών πριν από την κρίση. Έτσι, ο επαναπροσδιορισμός των βασικών παραμέτρων της κοινωνικής πολιτικής φαίνεται να προβάλλει ως επιτακτικά αναγκαίος από την πρόσφατη οικονομική κρίση και την τρέχουσα συγκυρία.

Economic inequalities, poverty and social exclusion The international experience and the case of Greece during the recent crisis

Theodoros M. Mitrakos

Bank of Greece

Abstract

The issues of inequality, poverty and social exclusion have become particularly relevant during the crisis, and the available empirical findings can inform the ongoing political and social debate. In this context, the present paper summarises the main findings on economic inequalities based on international experience, before going on to discuss the results of available survey regarding the levels and changes of social indicators such as income inequality, poverty, social exclusion and other welfare indicators in Greece during the recent crisis. As shown by the analysis, a decline in the share of labour income in total income can be observed internationally, while income inequality globally remains at historically high levels. In the case of Greece, inequality and poverty indicators deteriorated considerably in the early years of the recent crisis, especially in comparison with households' pre-crisis living standards. These points to an urgent need to redefine the key parameters of social policy in the light of the recent economic crisis and the current economic conjuncture.

1. Εισαγωγή

Η μελέτη των προβλημάτων της ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίοδο της κρίσης. Όπως έχουν καταδείξει σχετικές μελέτες, η υποστήριξη των πιο αδύναμων ομάδων της κοινωνίας σε περίοδο δημοσιονομικής κρίσης και προσαρμογής, πέρα από τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, είναι και κρίσιμος παράγοντας για την επιτυχία του προγράμματος προσαρμογής, δηλαδή τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος και την αποκλιμάκωση του δημόσιου χρέους. Κατά συνέπεια, η διερεύνηση των ζητημάτων αυτών κατά την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα είναι πολλαπλά χρήσιμη και τα ευρήματα των συζητήσεων και των εμπειρικών μελετών μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στο δημόσιο πολιτικό και κοινωνικό διάλογο.

Η παρούσα μελέτη, στην επόμενη ενότητα συνοψίζει τα κυριότερα ευρήματα για τις οικονομικές ανισότητες από την διεθνή εμπειρία. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζονται τα ευρήματα από τις διαθέσιμες έρευνες σε σχέση με το μέγεθος και τη μεταβολή των κοινωνικών δεικτών, όπως είναι η εισοδηματική ανισότητα, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός και άλλοι δείκτες ευημερίας στην Ελλάδα κατά την πρόσφατη περίοδο της κρίσης. Τέλος, συνοψίζονται τα συμπεράσματα της μελέτης και διατυπώνονται ορισμένες προτάσεις κοινωνικής πολιτικής. Όπως προκύπτει από την ανάλυση, ο επαναπροσδιορισμός των βασικών παραμέτρων της κοινωνικής πολιτικής φαίνεται να προβάλλει ως επιτακτικά αναγκαίος κατά την τρέχουσα συγκυρία.

2. Οι οικονομικές ανισότητες διεθνώς

2.1 Το μερίδιο του εισοδήματος από εργασία

Πρόσφατες μελέτες έχουν δείξει ότι η μείωση του μεριδίου του εισοδήματος από εργασία αποτελεί πλέον διεθνή τάση.¹ Τα στοιχεία της βάσης δεδομένων AMECO για το προσαρμοσμένο (ως προς την αυτοαπασχόληση) μερίδιο του εισοδήματος από εργασία σε 39 χώρες του ΟΟΣΑ δείχνουν ότι το μερίδιο αυτό, μετά από μια αναμενόμενη αντικυκλική αύξησή του την περίοδο της κρίσης 2007-2010, επανήλθε στη μακροχρόνια πτωτική του πορεία στις 21 από τις 39 χώρες την περίοδο 2010-2015.

Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (ILO) για τους μισθούς παγκοσμίως (Global Wage Report 2016/17), η αύξηση των μισθών την περίοδο 1999-2015 υπολείπεται της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας σε αρκετές ανεπτυγμένες οικονομίες (κατά μέσο όρο περίπου 10 ποσοστιαίες μονάδες), οδηγώντας σε πώση το μερίδιο του εισοδήματος από εργασία. Ειδικότερα, την περίοδο πριν από την κρίση (2002-07), 31 από τις 39 χώρες για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα πρόσφατα στοιχεία (AMECO) παρουσίασαν μείωση του μεριδίου του εισοδήματος από εργασία. Ωστόσο, κατά τα έτη της κρίσης (2007-10) παρατη-

---

1. Πράγματι, το μέσο μερίδιο του εισοδήματος από εργασία στις χώρες των Penn World Tables μειώθηκε την περίοδο 1948-2015 κατά 8 περίπου ποσοστιαίες μονάδες (από 59% σε περίπου 51%).

ρείται η αντίθετη τάση, με την πλειοψηφία των χωρών (30 από τους 39) να παρουσιάζει αύξηση του μεριδίου αυτού, καθώς στη διάρκεια της ύφεσης τα κέρδη τείνουν γενικά να μειώνονται ταχύτερα από τους μισθούς. Αυτή η αντικυκλική συμπεριφορά είναι καλά τεκμηριωμένη με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία και φαίνεται να είναι γεγονός στις περισσότερες από τις προηγμένες οικονομίες. Μετά την κρίση (2010-15) τα ίδια στοιχεία υποδηλώνουν μια πιο μικτή εικόνα, αν και για τις μισές και πλέον χώρες καταγράφεται και πάλι μείωση του μεριδίου του εισοδήματος από εργασία, δηλαδή επάνοδος στη μακροχρόνια πτωτική του πορεία. Συγκεκριμένα, στις χώρες που πλήττονται περισσότερο από την κρίση και στις οποίες εφαρμόστηκαν μέτρα λιτότητας και μισθολογικών περικοπών (κυρίως Ελλάδα, Ιρλανδία, Πορτογαλία και Ισπανία), περιορίστηκε σημαντικά το μερίδιο του εισοδήματος από εργασία.

Με βάση τα ίδια στοιχεία, στην Ελλάδα το μερίδιο του εισοδήματος από εργασία μειώθηκε μόλις κατά 0,1 της ποσοστιαίας μονάδας την περίοδο 2002-07 (έναντι 1,5 στην ΕΕ), αυξήθηκε κατά 3,0 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 2007-2010 (έναντι 1,7 στην ΕΕ) και μειώθηκε κατά 4,6 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο 2010-15 (η έκτη υψηλότερη μείωση ανάμεσα στις 21 χώρες όπου μειώθηκε το ποσοστό αυτό).

2.2 Οι διαστάσεις της εισοδηματικής ανισότητας

Η εισοδηματική ανισότητα στο εσωτερικό των επιμέρους χωρών του ΟΟΣΑ είναι υψηλή και έχει αυξηθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες. Ωστόσο, μεταξύ των επιμέρους χωρών η ανισότητα έχει μειωθεί, καθώς το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού πολλών χωρών του τρίτου κυρίως κόσμου έχει διαχρονικά βελτιωθεί. Υψηλά επίπεδα ανισότητας με βάση το συντελεστή Gini παρατηρούνται στις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ελλάδα, την Πορτογαλία και τις χώρες της Βαλτικής, ενώ αντίθετα στις χώρες της βόρειας Ευρώπης καταγράφονται τα χαμηλότερα επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας (Citi, *Global Perspectives & Solutions*, 2017).

Η σταδιακή ανάκαμψη, από το 2010 και μετά, των μεγεθών του ΑΕΠ, του εισοδήματος και της απασχόλησης στις χώρες του ΟΟΣΑ δεν φαίνεται να συνοδεύεται με αναστροφή της παρατηρούμενης εδώ και δεκαετίες αύξησης της εισοδηματικής ανισότητας. Φαίνεται δηλαδή ότι η ανάπτυξη συνεχίζει να μη διαχέεται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα με τον ίδιο τρόπο. Επιπλέον, η μείωση στο μέσο πραγματικό εισόδημα κατά τη διάρκεια της κρίσης (2007-10) ήταν πιο έντονη στα χαμηλότερα εισοδήματα σε σύγκριση με τα υψηλότερα, ενώ αντίθετα την περίοδο της ανάπτυξης που ακολούθησε τα νοικοκυριά που ανήκαν στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια επωφελήθηκαν περισσότερο.

Συνολικά, με βάση στοιχεία μέχρι το 2014, τα νοικοκυριά στο άνω μισό μέρος της εισοδηματικής κατανομής έχουν ανακτήσει σχεδόν το σύνολο των απωλειών της κρίσης, ενώ αντίθετα τα νοικοκυριά στο κάτω μέρος της κατανομής απέχουν αρκετά από το να επιστρέψουν στα προ κρίσης επίπεδα. Και αυτό παρά το γεγονός ότι η ανεργία μειώνεται, εξέλιξη που αναδεικνύει κυρίως το πρόβλημα της μακροχρόνιας ανεργίας για συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων, όπως για παράδειγμα για εκείνους με χαμηλά προσόντα. Στην Ευρώπη, όπου η ανάκαμψη καθυστέρησε συγκριτικά με άλλες οικονομίες, τα εισοδήματα συνέχισαν να υποχωρούν και μετά το 2010.

Η αναδιανεμητική πολιτική μέσω φόρων και επιδομάτων είχε θετική συμβολή στο μετριασμό

της εισοδηματικής ανισότητας κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ωστόσο, από το 2010 και μετά παρατηρείται στασιμότητα ή υποχώρηση της αναδιανεμητικής δυναμικής, ίσως λόγω της επίδρασης των αυτόματων σταθεροποιτητών σε περιβάλλον ανάκαμψης της οικονομικής δραστηριότητας, ενώ παράλληλα ξεκίνησε και η σταδιακή απόσυρση των ενισχυτικών δημοσιονομικών μέτρων που είχαν ληφθεί κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Συνοψίζοντας, η εισοδηματική ανισότητα (σε παγκόσμιο επίπεδο) παραμένει σε ιστορικά υψηλά επίπεδα παρά το γεγονός ότι η ανεργία μειώνεται και η απασχόληση αυξάνεται. Τα νοικοκυριά με συγκριτικά υψηλότερα εισοδήματα επωφελήθηκαν περισσότερο από την ανάκαμψη που ακολούθησε την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση από ό,τι τα νοικοκυριά με χαμηλότερα εισοδήματα. Τα επίμονα ποσοστά ανεργίας και οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης των μισθών αποτέλεσαν τους βασικούς λόγους που εμπόδισαν τα φτωχότερα νοικοκυριά να βελτιώσουν το εισόδημά τους. Η δυναμική της επίδρασης της αναδιανομής των εισοδημάτων που λειτούργησε προστατευτικά κατά τη διάρκεια της κρίσης φαίνεται να εξασθενεί κατά την ανάκαμψη που ακολούθησε την κρίση (OECD, *Income inequality update*, Νοέμβριος 2016).

2.3 Οικονομικές ανισότητες: προσδιοριστικοί παράγοντες και ανάπτυξη

Για μεγάλο χρονικό διάστημα η προσοχή στο ζήτημα της εισοδηματικής ανισότητας ήταν μάλλον περιορισμένη, πιθανότατα λόγω της πεποίθησης ότι η οικονομία έχει αυτόματους μηχανισμούς προσαρμογής και δεν απαιτούνται σχετικές παρεμβάσεις. Οι αυξανόμενες ανισότητες παγκοσμίως την περίοδο 2007-14 οδήγησαν σε διάβρωση της κοινωνικής συνοχής, με αποτέλεσμα και τη μείωση της εμπιστοσύνης των πολιτών στις εθνικές κυβερνήσεις και την άνοδο του λαϊκισμού. Έτσι, η μείωση των ανισοτήτων φαίνεται πλέον να αποτελεί επιλογή από πολλές κυβερνήσεις και διεθνείς φορείς (ΔΝΤ, ΟΟΣΑ, Παγκόσμια Τράπεζα κ.ά.).² Οι επισημάνσεις αυτές γίνονται καθώς μέσω της ανάλυσης ολοένα περισσότερων διαθέσιμων δεδομένων φαίνεται ότι τις προηγούμενες δεκαετίες είχε υποτιμηθεί η διαβρωτική επίπτωση των οικονομικών ανισοτήτων στην κοινωνική συνοχή και την ανάπτυξη.

Φαίνεται πλέον ότι οι χώρες με υψηλότερη εισοδηματική ανισότητα τείνουν να αναπτύσσονται με χαμηλότερους ρυθμούς σε σύγκριση με τις χώρες όπου οι εισοδηματικές ανισότητες είναι μικρότερες. Πράγματι, η σχέση μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας και ανάπτυξης τείνει να είναι κατά μέσο όρο αρνητική. Για παράδειγμα, μελέτη του ΟΟΣΑ σε 31 χώρες για την περίοδο 1970-2010 δείχνει ότι μία μείωση του δείκτη Gini για το εισόδημα των νοικοκυριών κατά 1 μονάδα (π.χ. από 0,35 σε 0,34) συνδέεται με επιπλέον αύξηση του ετήσιου ΑΕΠ κατά 0,15%. Ενδεικτικά, ένα υψηλό επίπεδο ανισότητας δεν φαίνεται να έχει θετική επίδραση στις αποταμιεύσεις, σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα παρατηρείται και μείωση των αποταμιεύσεων με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις επενδύσεις. Επιπρόσθετα, οι επενδύσεις μπορεί να πληγούν και από το γεγονός ότι οι αυξανόμενες ανισότητες δημιουργούν συνθήκες αστάθειας και μεταβλητότητας σε μία οικονομία, ενώ όταν υπάρχουν σημαντικές ανισότητες παρατηρείται και το φαινόμενο αύξησης της δανει-

2. Η Διευθύντρια του ΔΝΤ έχει πρόσφατα υποστηρίξει ότι η μείωση της υπερβολικής ανισότητας δεν αποτελεί μόνο ηθικά και κοινωνικά ορθή επιλογή αλλά είναι και οικονομικά σωστή πολιτική (good economics), ενώ ο Γενικός Γραμματέας του ΟΟΣΑ έχει επισημάνει ότι πρέπει να δώσουμε έμφαση στο πώς θα βελτιώσουμε τη διανομή του πλεονάσματος της οικονομικής ανάπτυξης.

ακής επιβάρυνσης των νοικοκυριών, καθώς τα νοικοκυριά προσπαθούν με τον τρόπο αυτό να μειώσουν την απόσταση που τους χωρίζει από το μέσο βιοτικό επίπεδο. Μία τέτοια συμπεριφορά αυξάνει τον κίνδυνο εμφάνισης χρηματοπιστωτικής αστάθειας.

Υπάρχει ωστόσο και σημαντικός αριθμός μελετών που καταλήγει σε αντίθετο συμπέρασμα, δηλαδή ότι η προσπάθεια για μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων λειτουργεί ανασταλικά στην ανάπτυξη. Ενδεικτικά, κάποια βασικά επιχειρήματα προς αυτή την κατεύθυνση αφορούν τη μη αποτελεσματική κατανομή των παραγωγικών συντελεστών, αλλά και τη μείωση των κινήτρων για εκείνους που οικονομικά υστερούν ώστε να εργαστούν περισσότερο και ποιοτικότερα, λόγω των παρεμβάσεων για μείωση των ανισοτήτων.

Η τεχνολογία, η παγκοσμιοποίηση και οι κοινωνικές πολιτικές αποτελούν τους πιο σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες των οικονομικών ανισοτήτων. Οι τεχνολογικές αλλαγές και η παγκοσμιοποίηση έχουν συντελέσει στην αύξηση της ζήτησης για εργατικό δυναμικό υψηλού επιπέδου, αν και η επίδραση των παραγόντων αυτών συναρτάται σημαντικά με το ευρύτερο θεσμικό περιβάλλον της κάθε χώρας το οποίο καθορίζει τον τρόπο λειτουργίας των αγορών εργασίας και προϊόντων. Ωστόσο, για να βελτιωθεί το επίπεδο ανάπτυξης και να εξαχθούν πιο χρήσιμα συμπεράσματα, θα πρέπει να συνδυαστούν μικροδομημένα από τις έρευνες νοικοκυριών και τη φορολογική διοίκηση μέσω των οποίων να προσεγγίζεται όχι μόνο το εισόδημα, αλλά και ο πλούτος των νοικοκυριών και πώς αυτός μεταβιβάζεται από γενιά σε γενιά. Επιπλέον, θα πρέπει να διερευνηθεί και το ενδεχόμενο μεταφοράς ανισοτήτων μεταξύ των χωρών ως αποτέλεσμα των αυξημένων διεθνών κεφαλαιακών ροών και των κεφαλαιαγορών, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο η διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων και των επιχειρήσεων, η μορφή και η διάρθρωση της απασχόλησης (occupational structure), αλλά και οι επιμέρους μισθολογικές πολιτικές, επηρεάζουν την ανισότητα και την ανάπτυξη. Ακόμη, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας, πληθωρισμού, νομισματικής πολιτικής και δανειακής επιβάρυνσης των νοικοκυριών.

2.4 Δείκτες ευημερίας και ποιότητας ζωής

Ενώ η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται εδώ και καιρό σε αναπτυξιακή τροχιά, παραμένουν εμφανή στους διάφορους κοινωνικούς δείκτες τα σημάδια από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση. Αν και με βάση τα στατιστικά στοιχεία της περιόδου 2005-2015 βλέπουμε ότι συνολικά στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ βασικοί δείκτες ευημερίας (π.χ. το μέσο εισόδημα των νοικοκυριών, το επίπεδο απασχόλησης, το προσδόκιμο ζωής κ.λπ.) έχουν βελτιωθεί, σε αρκετές περιπτώσεις η βελτίωση αυτή δεν ήταν συμμετρική, με αποτέλεσμα την αύξηση των ανισοτήτων. Επίσης, αρνητικά είναι τα μηνύματα από τις μισές περίπου χώρες του ΟΟΣΑ όσον αφορά τη διαμόρφωση δεικτών ευημερίας που σχετίζονται με τη μακροχρόνια ανεργία, την εργασιακή ασφάλεια, τη δυνατότητα απόκτησης σπιτιού και την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς.

Έχει επιπλέον καταστεί σαφές ότι η εξαγωγή συμπερασμάτων βασισμένων στους μέσους όρους των δεικτών δεν είναι αντιπροσωπευτική και ότι πρέπει να δίνεται μεγαλύτερη έμφαση και σε δείκτες ανισοτήτων πέραν των εισοδηματικών, ιδίως σε εκείνους που αντανακλούν ανισότητες στις ευκαιρίες. Η διεύρυνση των ανισοτήτων αυτών οδηγεί σε διαιρεμένες κοινωνίες, εξέλιξη που δημιουργεί προβλήματα στη δημοκρατία και την κοινωνική συνοχή.

Από την πρόσφατη μελέτη για τις χώρες του ΟΟΣΑ (*How's Life? Measuring Well-Being*, Νοέμβριος 2017) προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα ευρήματα:

- Τα οφέλη της ανάπτυξης δεν φαίνεται να διαχέονται συμμετρικά, με αποτέλεσμα η ποιότητα ζωής να εμφανίζει αυξανόμενες ανισότητες τόσο μεταξύ των χωρών όσο και μεταξύ πληθυσμιακών ομάδων μέσα σε κάθε χώρα.
- Μεταξύ 2005 και 2015 το μέσο εισόδημα των νοικοκυριών των χωρών του ΟΟΣΑ αυξήθηκε κατά περίπου 8%, δηλαδή κατέγραψε περίπου το μισό της αύξησης που είχε παρατηρηθεί την περίοδο 1995-2005. Ο μέσος κάτοικος των χωρών του ΟΟΣΑ απολαμβάνει καθαρό διαθέσιμο εισόδημα 31 χιλ. δολαρίων, κατοικεί σε σπίτι αξίας 330 χιλ. δολαρίων και έχει 67% πιθανότητα να βρει δουλειά. Επίσης, δαπανά το 19% του διαθέσιμου εισοδήματός του για να καλύπτει τα έξοδα της κατοικίας του (ενοίκιο, στεγαστικό δάνειο κ.λπ.).
- Η κρίση επηρέασε σημαντικά την αγορά εργασίας, καθώς χρειάστηκαν 10 χρόνια μέχρι να επιστρέψει η απασχόληση στα επίπεδα του 2005, ενώ παράλληλα επέτεινε το αίσθημα της εργασιακής ανασφάλειας.
- Το 13% του πληθυσμού των χωρών του ΟΟΣΑ (120 εκατομμύρια) έχει γεννηθεί σε άλλη χώρα από εκείνη όπου διαμένει. Οι μετανάστες αποτελούν μία ιδιαίτερη ομάδα του πληθυσμού, με το διάμεσο εισόδημά τους να είναι κατά 25% χαμηλότερο από εκείνο του γηγενούς πληθυσμού, εργάζονται σε λιγότερο ελκυστικά επαγγέλματα και με διευρυμένα ωράρια, ενώ οι συνθήκες διαβίωσής τους υπολείπονται σημαντικά σε ποιότητα έναντι των γηγενών πληθυσμιακών ομάδων. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις οι μετανάστες δεν μπορούν να αξιοποιήσουν τα προσόντα τους, με το 30% αυτών να διαθέτουν υπερεπάρκεια προσόντων για τις θέσεις στις οποίες απασχολούνται.
- Το προσδόκιμο ζωής έχει ανέλθει στα 80 χρόνια, αλλά μόνο το 69% δηλώνει ότι χαίρει άκρας υγείας. Το 89% δηλώνει ότι σε περίπτωση ανάγκης έχει κάποιο φίλο ή συγγενή στον οποίο θα μπορούσε να προστρέξει για βοήθεια.
- Οι αυτοκτονίες ανέρχονται σε 3,6 ανά 100 χιλ. κατοίκους, τα 2/3 νιώθουν ασφαλείς να περπατάνε τη νύχτα στη γειτονιά τους, ενώ το επίπεδο συνολικής ικανοποίησης από το επίπεδο ζωής τους είναι 7,3 (σε μια κλίμακα 0-10).
- Η εισοδηματική ανισότητα αυξήθηκε σημαντικά μετά την κρίση σε χώρες που χτυπήθηκαν περισσότερο από αυτήν (π.χ. Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία), στις ΗΠΑ και σε χώρες που είχαν καταγράψει υψηλό ποσοστό ανισότητας και πριν από την κρίση (π.χ. Χιλή, Λεττονία, Ηνωμένο Βασίλειο).
- Μεταξύ 2010 και 2015 το ποσοστό του πλούτου που κατέχει το ανώτερο 10% του πληθυσμού αυξήθηκε ελαφρώς μεταξύ των 16 χωρών του ΟΟΣΑ για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία και ανήλθε σε 48,7%. Στην Ελλάδα το αντίστοιχο ποσοστό από 38,8% το 2010 αυξήθηκε σε 42,4% το 2015.

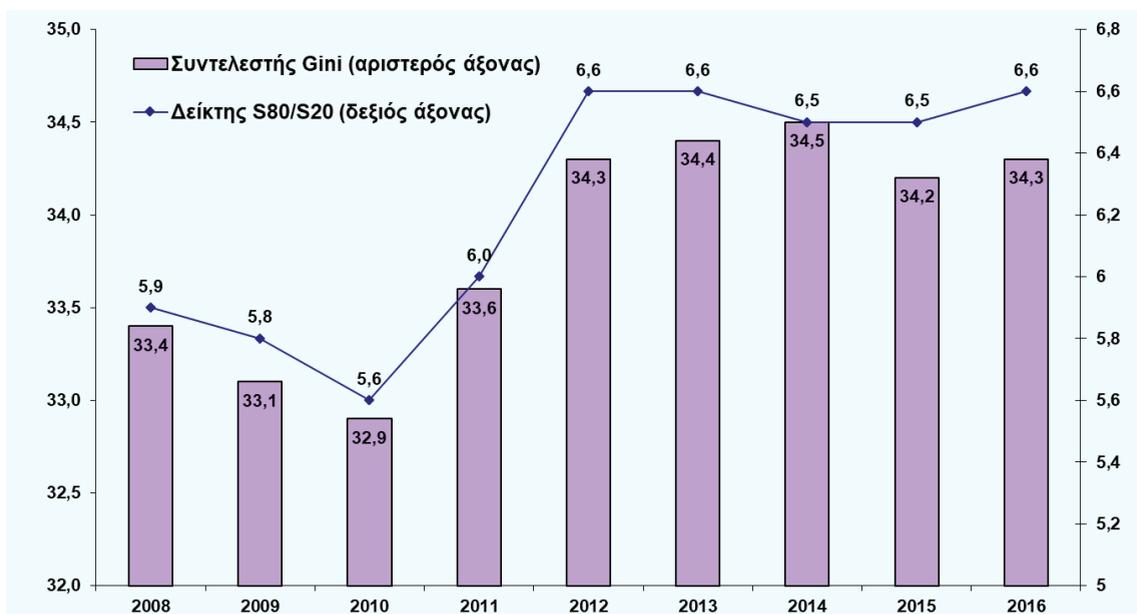
3. Ανισότητα, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

3.1 Οι επιπτώσεις της πρόσφατης κρίσης στην οικονομική ανισότητα

Η Ελλάδα εισήλθε στην κρίση με υψηλό επίπεδο εισοδηματικής ανισότητας σε σχέση με τις άλλες χώρες της ΕΕ, το οποίο αυξήθηκε ακόμη περισσότερο τα πρώτα έτη της κρίσης, για να διατηρηθεί στη συνέχεια στο ίδιο υψηλό επίπεδο.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της πιο πρόσφατης έρευνας νοικοκυριών, το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού είναι 6,6 φορές μεγαλύτερο από εκείνο του φτωχότερου 20% του πληθυσμού (δείκτης S80/S20). Παράλληλα, το 25% του πληθυσμού με το χαμηλότερο εισόδημα κατέχει μόλις το 8,9% του συνολικού εισοδήματος, ενώ το 25% του πληθυσμού με το υψηλότερο εισόδημα κατέχει το 47,2% του συνολικού εισοδήματος.

Διάγραμμα 1. Δείκτες εισοδηματικής ανισότητας κατά την περίοδο της κρίσης

Από τη διαχρονική εξέλιξη τόσο του ευρέως διαδεδομένου δείκτη ανισότητας, συντελεστή Gini, όσο και του δείκτη κατανομής εισοδήματος S80/S20 προκύπτει ότι από το 2008 μέχρι και το 2010 καταγράφεται ελαφρά μείωση της εισοδηματικής ανισότητας στην Ελλάδα, καθώς η κρίση δεν είχε ακόμη ουσιαστικά εκδηλωθεί. Στα πρώτα έτη της κρίσης η ανισότητα με βάση το συντελεστή Gini αυξάνεται από 32,9% το 2010 (έτος έρευνας) σε 33,6% το 2011 και 34,3% το 2012, εξέλιξη που ίσως φανερώνει ότι οι εισοδηματικές απώλειες που προκλήθηκαν από τα πρώτα μέτρα λιτότητας ήταν πιο άνισα κατανεμημένες στον ελληνικό πληθυσμό. Τέλος, την περίοδο που ακολούθησε (2012-16) η εισοδηματική ανισότητα διατηρήθηκε σχεδόν σταθερή στο ίδιο υψηλό επίπεδο (Gini μεταξύ 34,2% και 34,5%, βλ. Διάγραμμα 1). Σύμφωνα με το συντελεστή Gini, η Ελλάδα είναι μαζί

με τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τη Λιθουανία, την Ισπανία και τη Λεττονία οι χώρες με τα υψηλότερα επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας στην ΕΕ. Ο συντελεστής Gini διαμορφώνεται σε 30,7% για την ΕΕ, σύμφωνα με τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία από την έρευνα του 2016 (S80/S20: 5,1).

3.2 Ο κίνδυνος σχετικής φτώχειας

Με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) που ανακοινώθηκαν πρόσφατα από την ΕΛΣΤΑΤ (έρευνα 2016, εισοδήματα 2015), το 21,2% του πληθυσμού της χώρας ή 2,3 εκατομμύρια άτομα (832 χιλ. νοικοκυριά) βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας. Ο δείκτης του κινδύνου φτώχειας, ή αλλιώς το ποσοστό σχετικής φτώχειας, δείχνει την αναλογία του πληθυσμού με εισόδημα κάτω από ένα κυμαινόμενο όριο, το οποίο ορίζεται συμβατικά σε σχέση με το διάμεσο εισόδημα για το σύνολο του πληθυσμού. Καθώς το όριο σχετικής φτώχειας εξ ορισμού μεταβάλλεται μαζί με το μέσο (διάμεσο) διαθέσιμο εισόδημα, ο δείκτης σχετικής φτώχειας μπορεί να μη μεταβάλλεται πολύ ή να παραμένει στάσιμος ή να μεταβάλλεται αντίθετα με την κυρίαρχη αντίληψη.

Στην Ελλάδα, το χρηματικό όριο της σχετικής φτώχειας στην τελευταία έρευνα για ένα μονομελές νοικοκυριό ήταν 4.500 ευρώ ετησίως (έναντι 7.178 στην έρευνα του 2010), ενώ για ένα τετραμελές νοικοκυριό με δύο ενήλικες και δύο παιδιά ήταν 9.450 ευρώ (2010: 15.073). Το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα του συνόλου των νοικοκυριών της χώρας ανήλθε στην έρευνα του 2016 σε 14.932 ευρώ, παρουσιάζοντας συνεχή μείωση σε όλη την περίοδο της κρίσης (2010: 24.224 ευρώ).

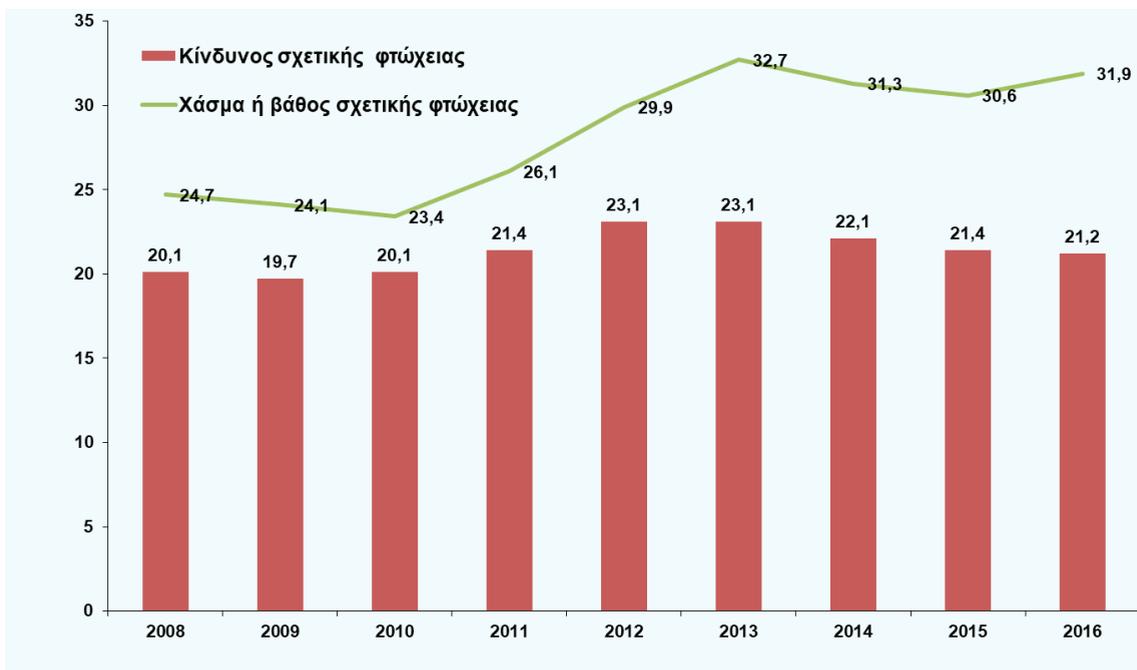
Με βάση το Διάγραμμα 2, ο δείκτης του κινδύνου σχετικής φτώχειας για την Ελλάδα αυξήθηκε κατά τα πρώτα έτη της τρέχουσας κρίσης (έτος έρευνας 2010: 20,1%, 2012: 23,1%, 2014: 22,1%, 2016: 21,2%) για να αποκλιμακωθεί στη συνέχεια, ενώ παραμένει σημαντικά υψηλότερος από ό,τι στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ (ΕΕ-28: 17,3%). Ανάλογη ήταν η εξέλιξη και στο κάσμα της σχετικής φτώχειας, που μετρά τη διαφορά μεταξύ του ορίου της φτώχειας (για το σύνολο του πληθυσμού) και του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος των ατόμων που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας (ως ποσοστό του τελευταίου) και το οποίο διαμορφώθηκε σε 31,9% σύμφωνα με την έρευνα του 2016 (2010: 23,4%, 2012: 29,9%, 2014: 31,3%).

Επιπλέον, ο πληθυσμός που διαβίει σε νοικοκυριά στα οποία δεν εργάζεται κανένα μέλος ή εργάζεται λιγότερο από 3 μήνες συνολικά το έτος έφθασε το 2016 τα 1,2 εκατομμύρια άτομα (2010: 544.800 άτομα).

Το ποσοστό κινδύνου σχετικής φτώχειας πριν από όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις στην έρευνα του 2016 (δηλαδή μη συμπεριλαμβανομένων των κοινωνικών επιδομάτων και των συντάξεων στο συνολικό διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών) ανέρχεται σε 52,9%, ενώ, όταν περιλαμβάνονται μόνο οι συντάξεις και όχι τα κοινωνικά επιδόματα, μειώνεται στο 25,2%. Αναφορικά με τα κοινωνικά επιδόματα, επισημαίνεται ότι αυτά περιλαμβάνουν παροχές κοινωνικής βοήθειας (όπως το ΕΚΑΣ, το επίδομα μακροχρόνια ανέργων κ.λπ.), οικογενειακά επιδόματα (όπως επιδόματα τέκνων), καθώς και επιδόματα ή βοηθήματα ανεργίας, ασθένειας, αναπηρίας ή ανικανότητας ή και εκπαιδευτικές παροχές. Δεδομένου ότι το ποσοστό κινδύνου σχετικής φτώχειας μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις ανέρχεται σε 21,2%, διαπιστώνεται ότι τα κοινωνικά επιδόματα συμβάλλουν στη μείωση του ποσοστού του κινδύνου φτώχειας κατά 4,0 ποσοστιαίες

μονάδες (ΕΕ-28: 8,5), ενώ εν συνεχεία οι συντάξεις κατά 27,7 ποσοστιαίες μονάδες (ΕΕ-28: 18,6). Το σύνολο των κοινωνικών μεταβιβάσεων μειώνει το ποσοστό του κινδύνου σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα κατά 31,7 ποσοστιαίες μονάδες (ΕΕ-28: 27,1).

Διάγραμμα 2. Δείκτες κινδύνου σχετικής φτώχειας κατά την περίοδο της κρίσης

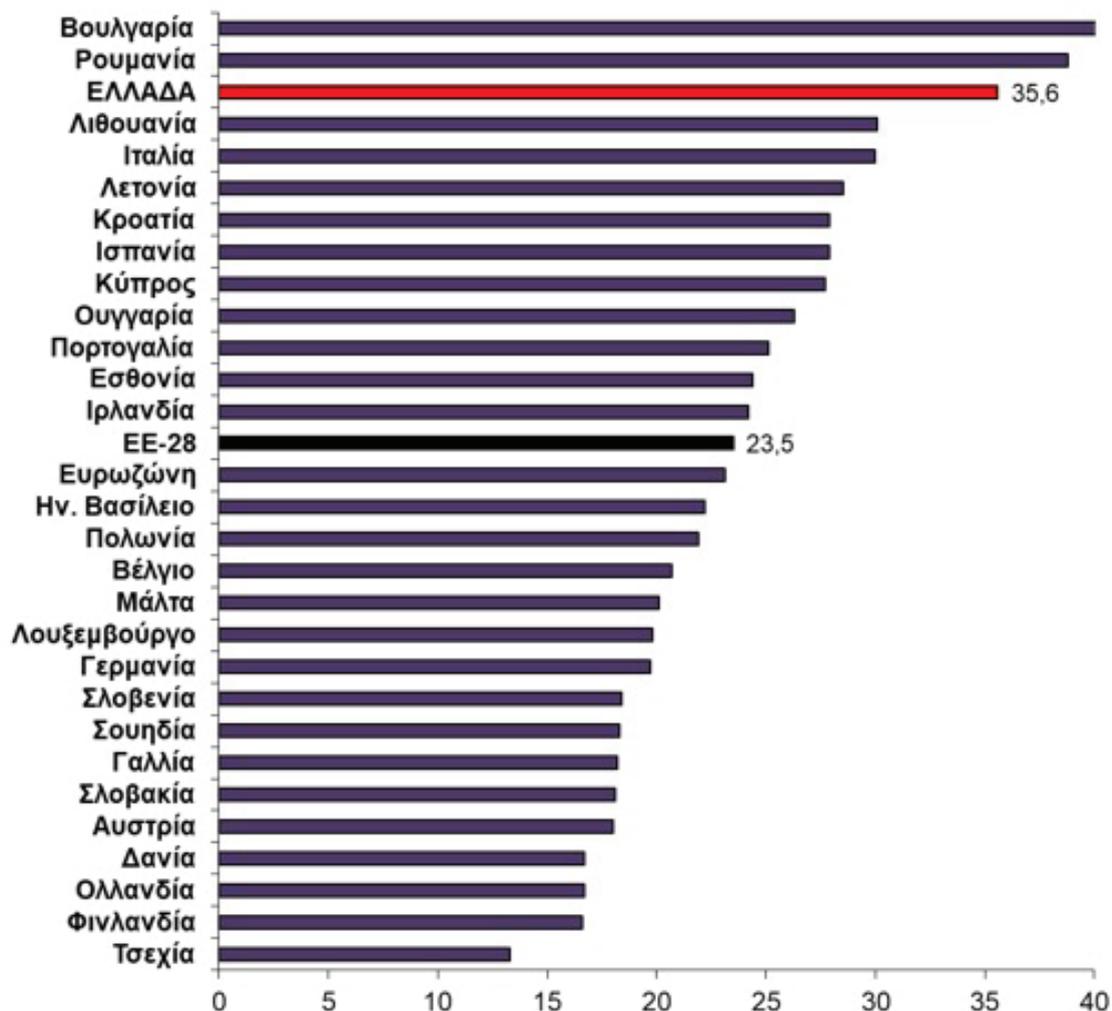
3.3 Ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού

Σημαντικά πιο υψηλό είναι το ποσοστό του πληθυσμού της Ελλάδος που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή σε κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού (δηλ. διαβιοί με υλικές στερήσεις ή και με χαμηλή ένταση εργασίας), το οποίο ανέρχεται στην έρευνα του 2016 σε 35,6% (ΕΕ-28: 23,5%) ή σε 3,8 εκατομμύρια άτομα (2010: 27,7%, 2012: 34,6%, 2014: 36%). Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε δραματικά τα δύο πρώτα έτη της κρίσης, ενώ παραμένει σχεδόν σταθερό τα 4 τελευταία έτη.

Σε σχέση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες και με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Eurostat για το 2016 (εισοδήματα 2015), η Ελλάδα βρίσκεται στην ομάδα των χωρών με το μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (35,6%) μαζί με τη Βουλγαρία (40,4%) και τη Ρουμανία (38,8%). Στην ομάδα των ευρωπαϊκών χωρών με τον μικρότερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού εμφανίζονται κατά σειρά η Τσεχία (13,1%), η Φινλανδία (16,6%), η Δανία (16,7%) και η Ολλανδία (16,8%).

Όσον αφορά δε τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στην Ελλάδα, αυτός αυξήθηκε περισσότερο από ό,τι σε κάθε άλλη χώρα της ΕΕ κατά την περίοδο 2010-16 (από 28,7% σε 37,5% ή κατά 8,8 ποσοστιαίες μονάδες), ενώ στην ΕΕ συνολικά ο κίνδυνος μειώθηκε από 27,5% σε 26,4% κατά την ίδια περίοδο.

**Διάγραμμα 3. Δείκτες κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στις χώρες της ΕΕ:
EUSILC 2016**

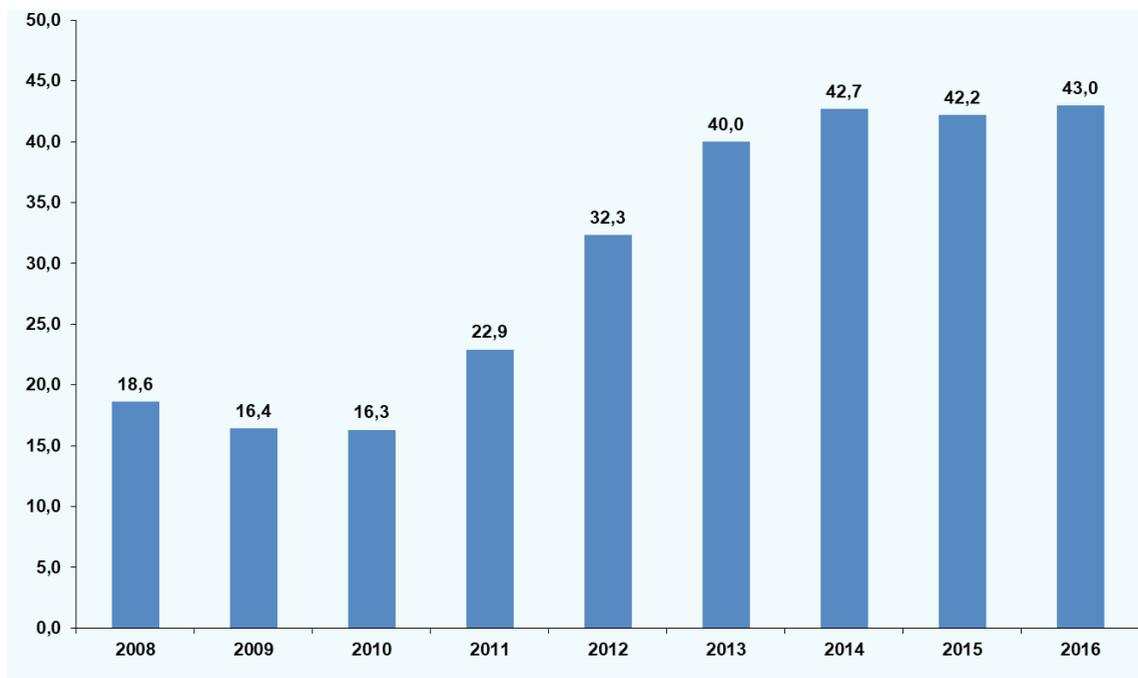
3.4 Ο κίνδυνος απόλυτης φτώχειας, υλικές στερήσεις και συνθήκες διαβίωσης

Ένας ίσως πιο χρήσιμος δείκτης σε εποχές κρίσης είναι κάποιος που συγκρίνει το βιοτικό επίπεδο κάθε οικογένειας όχι μόνο με αυτό της «μέσης οικογένειας», αλλά με το δικό της βιοτικό επίπεδο στο πρόσφατο παρελθόν. Ένας τέτοιος δείκτης μετρά το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα κάτω από το όριο φτώχειας κάποιου προηγούμενου έτους, σε πραγματικές όμως τιμές (δηλαδή λαμβάνοντας υπόψη τον πληθωρισμό). Με αυτή την έννοια, είναι ακόμη πιο δραματική η επιδείνωση των δεικτών φτώχειας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της τρέχουσας κρίσης, σε απόλυτους όρους, δηλαδή όταν το κατώφλι της φτώχειας παραμένει διαχρονικά σταθερό σε όρους πραγματικής αγοραστικής δύναμης. Πράγματι, ενώ το ποσοστό φτώχειας για το έτος έρευνας 2010 υπολογιζόμενο με το κατώφλι φτώχειας του έτους 2005 (60% του διάμεσου εισοδήματος του 2005 εκφρασμένου σε τιμές του 2010 με βάση τον εναρμονισμένο δείκτη τιμών καταναλωτή)

ήταν 16,3%, το αντίστοιχο ποσοστό το 2012 έφθασε στο 32,3% και στο 42,7% το 2014, για να παραμείνει στα ίδια επίπεδα τα επόμενα έτη (2016: 43,0%, βλ. Διάγραμμα 4). Ομοίως, σύμφωνα με τα στοιχεία της EU-SILC 2016, στην Ελλάδα το 48,9% του πληθυσμού θα κατατασσόταν ως φτωχό με βάση τις συνθήκες του 2008, ενώ το 2010 το αντίστοιχο ποσοστό ήταν πολύ χαμηλότερο (24,9% του πληθυσμού). Αξίζει να σημειωθεί ότι για την ΕΕ συνολικά το ποσοστό φτώχειας οριζόμενο ως προς ένα σταθερό όριο φτώχειας αυξήθηκε την περίοδο 2010-2014 από 13% σε 15% με βάση τις συνθήκες του 2005 (από 17% σε 19% με βάση τις συνθήκες του 2008).

Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι και η ηλικιακή κατανομή του κινδύνου (απόλυτης) φτώχειας. Με βάση τις συνθήκες του 2005 (2008), τον υψηλότερο κίνδυνο αντιμετωπίζουν τα παιδιά ηλικίας 0-17 ετών, με ποσοστό φτώχειας 51,7% (56,8%). Άλλες ευαίσθητες ομάδες είναι οι αλλοδαποί, οι άνεργοι και οι οικονομικά μη ενεργοί εκτός συνταξιούχων, καθώς και τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά.

Διάγραμμα 4. Δείκτης κινδύνου φτώχειας κατά την περίοδο της κρίσης, υπολογιζόμενος με το κατώφλι φτώχειας του έτους 2005

Από την εξέταση των δεικτών για τις **συνθήκες διαβίωσης** του πληθυσμού στην Ελλάδα προκύπτει ότι η στέρση βασικών αγαθών και υπηρεσιών (δυσκολία ικανοποίησης βασικών αναγκών, ανεπαρκείς συνθήκες στέγασης, επιβάρυνση από τις δαπάνες στέγασης, αδυναμία πληρωμής δανείων ή αγορών με δόσεις, δυσκολίες στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, δυσκολία αντιμετώπισης των συνήθων αναγκών, ποιότητα ζωής) δεν αφορά μόνο το φτωχό πληθυσμό, αλλά και σημαντικό μέρος του μη φτωχού πληθυσμού. Το ποσοστό του πληθυσμού με υλικές στερήσεις (δηλαδή το ποσοστό του πληθυσμού που, λόγω οικονομικών δυσκολιών, στερείται 4 τουλάχιστον βασικά αγαθά και υπηρεσίες από τα 9 που παρακολουθεί η σχετική έρευνα) διαμορφώθηκε

το 2016 σε 22,4% για το σύνολο του πληθυσμού (26,7% για τα παιδιά, 15,2% για τους ηλικιωμένους), έναντι μόλις 11,0% το 2009.

Για παράδειγμα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας του 2016, το ποσοστό του πληθυσμού που διαμένει σε κατοικία με στενότητα χώρου ανέρχεται σε 28,7% για το σύνολο του πληθυσμού, ενώ είναι 25,1% για το μη φτωχό πληθυσμό και 42,2% για το φτωχό πληθυσμό. Το ποσοστό των νοικοκυριών που δηλώνει οικονομική αδυναμία να έχει ικανοποιητική θέρμανση το χειμώνα ανέρχεται σε 29,2%, ενώ είναι 51,6% για τα φτωχά νοικοκυριά και 23,6% για τα μη φτωχά νοικοκυριά. Το 54,1% των νοικοκυριών που έχουν λάβει καταναλωτικό δάνειο για αγορά αγαθών και υπηρεσιών δηλώνει ότι δυσκολεύεται πάρα πολύ στην αποπληρωμή αυτού ή των δόσεων. Επίσης, το 47,6% του μη φτωχού πληθυσμού έχει οικονομική δυσκολία να αντιμετωπίσει έκτακτες, αλλά αναγκαίες δαπάνες αξίας περίπου 550 ευρώ, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το φτωχό πληθυσμό εκτιμάται σε 80,7%. Ομοίως, το 43,5% του μη φτωχού πληθυσμού έχει δυσκολία να ανταποκριθεί στις δαπάνες για μία εβδομάδα διακοπών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το φτωχό πληθυσμό εκτιμάται σε 88,5%.

3.5 Άλλοι δείκτες κοινωνικής «ευημερίας»

Η περίπτωση της Ελλάδος αποτελεί αντικείμενο ειδικού σχολιασμού στην παγκόσμια «Έκθεση για την ευτυχία» του 2015 (Helliwell, Layard, and Sachs 2015, *World Happiness Reports*). Οι απώλειες στο ευ ζην των πολιτών της Ελλάδος στην περίοδο της πρόσφατης κρίσης είναι πολύ μεγαλύτερες από αυτές που μπορούν να ερμηνευθούν από την οικονομική κρίση. Η έκθεση ισχυρίζεται ότι ίσως υπάρχει μια αλληλεπίδραση του κοινωνικού κεφαλαίου με την οικονομική κρίση και ότι, όταν ο κοινωνικός ιστός είναι ισχυρός, τότε η οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε υψηλότερα επίπεδα υποκειμενικού ευ ζην. Όταν όμως οι κοινωνικοί θεσμοί αποδεικνύονται ανεπαρκείς για την αντιμετώπιση των προκλήσεων από την οικονομική κρίση, τότε υπό την πίεση των προβλημάτων μπορεί να οδηγηθούν στην κατάρρευση, προκαλώντας μεγαλύτερη πτώση στο επίπεδο ευτυχίας, αφού η εμπιστοσύνη στους κοινωνικούς θεσμούς αποτελεί σημαντικό παράγοντα του υποκειμενικού ευ ζην.

Από την πρόσφατη μελέτη για τις χώρες του ΟΟΣΑ (How's Life? Measuring Well-Being, Νοέμβριος 2017) προκύπτουν ορισμένα ενδιαφέροντα ευρήματα για την Ελλάδα. Συγκριτικά με τις άλλες χώρες, η Ελλάδα στην πλειονότητα των 25 κριτηρίων που σχετίζονται με την ποιότητα ζωής (π.χ. εισόδημα, εργασία, κατοικία, υγεία, εκπαίδευση, ασφάλεια κ.λπ.) κατατάσσεται στο κατώτερο 1/3 των χωρών. Όσον αφορά τις μεταβολές σε βασικούς δείκτες συνθηκών (material conditions), ήταν η χώρα που εμφάνισε το υψηλότερο ποσοστό χειροτέρευσης, με το 80% των δεικτών να καταγράφουν χειρότερη εικόνα το 2015 σε σύγκριση με το 2005. Τη μεγαλύτερη χειροτέρευση εμφάνισε η Ελλάδα και στους δείκτες ποιότητας ζωής, ενώ καταγράφει την υψηλότερη χειροτέρευση δεικτών φτώχειας και στέρησης (deprivation), καθώς το 75% από 20 δείκτες φτώχειας εμφάνισε χειροτέρευση.

Πιο αναλυτικά, αναφορικά με την ποιότητα ζωής στην Ελλάδα συγκριτικά με τις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ, παρατηρούνται τα εξής: Το επίπεδο εισοδήματος το 2015 ήταν στο μισό περίπου του μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ, ενώ η εργασιακή ανασφάλεια και η μακροχρόνια ανεργία

κατατάσσει την Ελλάδα στις χειρότερες θέσεις. Στον αντίποδα, η κάλυψη βασικών αναγκών οικιακής υγιεινής και γενικότερα τα επίπεδα υγείας του πληθυσμού βρίσκονται πάνω από το μέσο όρο του ΟΟΣΑ. Την υψηλότερη θέση μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ καταγράφει το ποσοστό των πολιτών (71%) που πιστεύουν ότι έχουν λόγο στις αποφάσεις των κυβερνήσεων.

Από τους επιμέρους δείκτες μέτρησης της ευημερίας στην Ελλάδα παρατηρούνται επίσης τα εξής:

- Το 2014 το καθαρό διαθέσιμο εισόδημα ήταν κατά 27% χαμηλότερο από ό,τι το 2005, εμφανίζοντας την υψηλότερη μείωση μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ. Σημειώνεται ότι η μείωση μεταξύ 2009 και 2014 ήταν 22%.
- Το μέσο εισόδημα ανά νοικοκυριό στην Ελλάδα είναι περίπου το μισό (56%) του μέσου όρου του ΟΟΣΑ. Ο δείκτης εργασιακής αβεβαιότητας είναι τριπλάσιος του μέσου όρου του ΟΟΣΑ, ενώ το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας είναι μακράν το υψηλότερο.
- Τα σχετιζόμενα με την κατοικία έξοδα αυξήθηκαν από 19,7% του εισοδήματος το 2005 σε 23,7% το 2015, καταγράφοντας ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανόδου στις χώρες του ΟΟΣΑ.
- Το ποσοστό του πληθυσμού με τουλάχιστον δευτεροβάθμια εκπαίδευση έχει βελτιωθεί μεταξύ 2005 και 2014 (από 57,7% σε 71,7%), αλλά παραμένει χαμηλότερο το μέσου όρου των χωρών του ΟΟΣΑ (74,5%).
- Το ποσοστό αυτοκτονιών (ανά 100 χιλ. κατοίκους) διαμορφώνεται και πάλι στα επίπεδα του 2005 (1%) μετά από μικρή άνοδο την περίοδο 2008-2011, κατά την οποία ανήλθε σε 1,6%, παραμένοντας μεν στο 1/3 του μέσου όρου του ΟΟΣΑ, αλλά σε σχετικά υψηλό επίπεδο συγκρινόμενο με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. 0,8 στην Ιταλία, 0,6 στην Ισπανία).
- Το γενικότερο υποκειμενικό αίσθημα ικανοποίησης από την ποιότητα ζωής υποχώρησε περισσότερο από μία μονάδα (στο 6,2 σε κλίμακα 0-10, στοιχεία 2013), καταγράφοντας τη μεγαλύτερη υποχώρηση στον ΟΟΣΑ και διαμορφώνεται συγκριτικά στα χαμηλότερα επίπεδα μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών.

4. Μετατοπίσεις του κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης

Σε μια προσπάθεια να εκτιμηθούν οι μεταβολές στην κατανομή του εισοδήματος που σχετίζονται τόσο με τα μέτρα λιτότητας όσο και με τη γενικότερη ύφεση στην Ελλάδα κατά την τρέχουσα περίοδο της κρίσης, η σχετική έρευνα έδειξε ότι η επιδείνωση που καταγράφεται με βάση όλους σχεδόν τους κοινωνικούς δείκτες ήταν ιδιαίτερα έντονη για τους νέους και κυρίως τους νέους ανέργους. Καθώς μάλιστα το (μακροπρόθεσμο) ποσοστό ανεργίας αναμένεται να παραμείνει σε υψηλά επίπεδα στο άμεσο μέλλον, ενώ το θεσμικό πλαίσιο παροχής της σχετικής βοήθειας προς τα άνεργα άτομα είναι ιδιαίτερα περιοριστικό, με αυστηρές προϋποθέσεις επιλεξιμότητας και χαμηλό ποσοστό κάλυψης, η φτώχεια μεταξύ των ανέργων και των νέων ζευγαριών με παιδιά αποτελεί πλέον την βασική κοινωνική πρόκληση.

Η επιδείνωση των κοινωνικών δεικτών με βάση τα αποτελέσματα των ερευνών νοικοκυριών άρχισε ένα χρόνο μετά την έναρξη της κρίσης και επιταχύνθηκε με την όξυνσή της, με κύριο

μοχλό την οικονομική ύφεση και ιδίως την αύξηση της ανεργίας. Μάλιστα, ορισμένες από τις παρεμβάσεις στο πλαίσιο των μνημονίων φαίνεται να είχαν μια προοδευτική επίδραση στην κατανομή εισοδήματος είτε επειδή είχε ληφθεί ειδική μέριμνα κατά τον σχεδιασμό τους για μια πιο «δίκαιη» πολιτική (π.χ. στην περίπτωση των εισφορών αλληλεγγύης συνταξιούχων) είτε επειδή εκείνοι που πλήττονταν περισσότερο βρίσκονταν στο μεσαίο και άνω τμήμα της κατανομής (π.χ. οι περικοπές αποδοχών στην περίπτωση του δημόσιου τομέα). Ωστόσο, αυτό αντισταθμίστηκε εν μέρει από την αντίστροφα προοδευτική επίδραση του έκτακτου φόρου ακίνητης περιουσίας (ΕΤΑΚ, ΕΕΤΗΔΕ μέσω των λογαριασμών της ΔΕΗ κ.ά.), τη μείωση της παροχής ασφάλισης κατά της ανεργίας, αλλά και τις αυξήσεις της έμμεσης φορολογίας (π.χ. του ΦΠΑ, των ειδικών φόρων κατανάλωσης στα ποτά, τα τσιγάρα και το πετρέλαιο θέρμανσης) και άλλων φόρων. Οι απώλειες απασχόλησης και εισοδήματος αύξησαν σημαντικά τη ζήτηση για κοινωνική προστασία, αλλά η απάντηση του κοινωνικού κράτους υπήρξε ανεπαρκής.

Σημαντικές μετατοπίσεις του κινδύνου φτώχειας καταγράφονται διαχρονικά, παρά τη σχετική σταθερότητα του συνολικού επιπέδου του στην περίοδο 1994-2010 (19,5%-23%). Πιο συγκεκριμένα, η φτώχεια φαίνεται να μετατοπίζεται από την ομάδα των ηλικιωμένων προς την ομάδα των νεότερων ζευγαριών με παιδιά, από τις αγροτικές προς τις αστικές περιοχές και από τους λιγότερο εκπαιδευμένους προς τις υψηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες. Επιπλέον, μετά το 2005 η παιδική φτώχεια φαίνεται να βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία διεύρυνσης. Πράγματι, υψηλότεροι δείκτες σχετικής φτώχειας καταγράφονται πλέον μεταξύ των παιδιών ηλικίας 0-17 ετών (2016: 26,3%), ενώ για άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω το αντίστοιχο ποσοστό έχει πλέον περιοριστεί σημαντικά (12,4%). Αξίζει να σημειωθεί ότι η μόνη ηλικιακή ομάδα για την οποία η σχετική φτώχεια μειώθηκε σημαντικά στην περίοδο της κρίσης ήταν οι ηλικιωμένοι, καθώς πράγματι το ποσοστό φτώχειας της διαμορφώθηκε σε μόλις 12,4% το 2016, μειωμένο κατά 8,9 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2010 (21,3%). Ωστόσο, η ομάδα των ηλικιωμένων είναι πιθανόν να έχει πληγεί δυσανάλογα από μειώσεις στις κοινωνικές υπηρεσίες ή/και σε παροχές σε είδος, όπως φάρμακα και γενικά παροχές υγείας (βοήθεια στο σπίτι κ.ά.).

Οι εκπαιδευτικές ανισότητες φαίνεται να είναι πολύ πιο στενά συνδεδεμένες με τις οικονομικές ανισότητες από ό,τι άλλοι δημογραφικοί και κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες (επάγγελμα, ηλικία, μέγεθος και σύνθεση νοικοκυριού, περιφέρεια διαμονής, φύλο κ.ά.). Η εκπαίδευση μπορεί από μόνη της να ερμηνεύσει σχεδόν το 1/4 της συνολικής ανισότητας. Κατά συνέπεια, πολιτικές που αποσκοπούν στην άμβλυνση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων είναι βέβαιο ότι μακροχρόνια οδηγούν στον περιορισμό των οικονομικών ανισοτήτων αλλά και της φτώχειας. Τέτοιες πολιτικές μπορεί να είναι για παράδειγμα: πολιτικές αύξησης των ετών υποχρεωτικής εκπαίδευσης και μείωσης της σχολικής διαρροής, πολιτικές ενθάρρυνσης της συμμετοχής των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού στις μη υποχρεωτικές βαθμίδες εκπαίδευσης, εκπαιδευτικές πολιτικές που μειώνουν τις χιλιάδες χαμένες διδακτικές ώρες από τα σχολεία και τα πανεπιστήμια, πολιτικές που περιορίζουν την παραπαιδεία για την εισαγωγή στα ΑΕΙ και ενισχύουν το δημόσιο σχολείο όπου φοιτούν τα φτωχότερα τμήματα του πληθυσμού κ.ά. Τα αποτελέσματα μελετών για την Ελλάδα έχουν δείξει ότι η πιθανότητα φτώχειας μειώνεται όσο αυξάνεται το επίπεδο εκπαίδευσης του αρχηγού του νοικοκυριού. Η πιθανότητα αυτή για τα νοικοκυριά με αρχηγό άτομο που δεν έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση είναι 3,4 φορές μεγαλύτερη σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού.

Τέλος, με βάση τα πιο πρόσφατα στοιχεία (EU-SILC 2016), ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα είναι κυρίως οι άνεργοι (ποσοστό φτώχειας 47,1%) και ιδιαίτερα οι άνεργοι άνδρες (ποσοστό φτώχειας 51,9%), τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί (31,4%), οι μη οικονομικά ενεργοί εκτός των συνταξιούχων (νοικοκυρές κ.λπ., 25,4 %), τα νοικοκυριά με 2 ενήλικες και 3 ή περισσότερα παιδιά (32,0%), οι μερικώς απασχολούμενοι (30,3%), αλλά και τα παιδιά ηλικίας 0-17 ετών (26,3%).

5. Άλλες διαπιστώσεις και προτάσεις πολιτικής

Η Ελλάδα βιώνει εδώ και επτά χρόνια μια βαθύτατη οικονομική κρίση, που έχει σε σημαντικό βαθμό αποδιարθρώσει τον κοινωνικό ιστό της χώρας. Η ζήτηση για κοινωνική μέριμνα από την πλευρά των πολιτών είναι έντονη, ενώ η προσφορά από το κράτος χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα με διοικητικές δυσλειτουργίες, αλλά και σημαντικές βελτιώσεις τα τελευταία έτη. Επιπλέον, η αύξηση της κοινωνικής δαπάνης τις τελευταίες δεκαετίες πριν από την κρίση δεν συνοδεύθηκε από τον «εξευρωπαϊσμό» των κοινωνικών πολιτικών, που συνέχισαν να χαρακτηρίζονται από μία πανσπερμία ρυθμίσεων με συγκρουόμενες αρμοδιότητες μεταξύ διαφορετικών φορέων (Leventi and Matsaganis 2016, Mitrakos and Botsari 2016).

Η αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών παροχών του κατακερματισμένου κοινωνικού κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα ήταν περιορισμένη σε σχέση με όλες τις άλλες χώρες της ΕΕ. Προφανώς, πέρα από την έκταση των διαθέσιμων πόρων, υπάρχουν και ορισμένοι άλλοι σημαντικοί παράγοντες που επηρεάζουν το τελικό αποτέλεσμα. Τέτοιοι παράγοντες είναι η σύνθεση των κοινωνικών παροχών και ο βαθμός στόχευσης των επιμέρους παροχών προς τους πραγματικούς δικαιούχους, δηλ. τους οικονομικά ασθενέστερους και με μεγαλύτερη ανάγκη. Το μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικών δαπανών στις μεσογειακές χώρες το κατέχουν οι συντάξεις και σε μικρότερο βαθμό οι μη συνταξιοδοτικές κοινωνικές παροχές, όπως είναι τα κοινωνικά επιδόματα (ανεργίας, αναπηρίας, πρόνοιας, ασθένειας, στέγασης, οικογενειακά κ.ά.), τα οποία είναι πιο «προοδευτικά», με την έννοια ότι ενισχύουν περισσότερο τους οικονομικά ασθενέστερους. Ο αναδιανεμητικός ρόλος των συντάξεων έχει ενισχυθεί σημαντικά τα τελευταία έτη στην Ελλάδα, μειώνοντας τον κίνδυνο σχετικής φτώχειας κατά 27,7 ποσοστιαίες μονάδες το 2016 (έναντι 18,6 ποσοστιαίες μονάδες στις χώρες της ΕΕ-28). Σ' αυτή την περίπτωση, είναι επιτακτική ανάγκη οι υπόλοιποι λίγοι πόροι που διατίθενται για τα κοινωνικά επιδόματα να φθάνουν στους πραγματικούς δικαιούχους. Η αναδιανεμητική επίδραση του συνόλου των επιδομάτων αυτών περιορίζει τον κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα μόλις κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες, έναντι 8,5 μονάδων για το μέσο όρο των χωρών της ΕΕ.

Η κρίση δεν έχει επηρεάσει ομοίμορφα ολόκληρο τον πληθυσμό και φαίνεται ότι έχει οδηγήσει σε ακόμη χειρότερη κατάσταση ομάδες του πληθυσμού που βρίσκονταν ήδη σε υψηλό κίνδυνο φτώχειας πριν από την τρέχουσα κρίση. Η αύξηση των συντελεστών του Φόρου Προστιθεμένης Αξίας, η αύξηση των Ειδικών Φόρων Κατανάλωσης στα καύσιμα, τα ποτά και τα τσιγάρα, και η καθιέρωση του Ενιαίου Τέλους Ακίνητης Περιουσίας εκτιμάται ότι οδήγησαν στη δυσανάλογη μείωση της πραγματικής αγοραστικής δύναμης των φτωχότερων νοικοκυριών, ενώ

οι μεγάλες αυξήσεις τιμών στα τρόφιμα και στα καύσιμα επηρέασαν τους φτωχούς πολύ περισσότερο από ό,τι τα πιο πλούσια νοικοκυριά.

Από τα διαθέσιμα στοιχεία για τα πρώτα έτη της κρίσης προκύπτει ότι η σχετική φτώχεια αυξήθηκε σχετικά μέτρια στην περίοδο της τρέχουσας κρίσης (3 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ των ετών 2010 και 2013), ενώ οι διαστάσεις της «απόλυτης» φτώχειας αυξήθηκαν δραματικά. Η κοινωνία βίωσε μια σημαντική και βίαιη μείωση εισοδημάτων και του βιοτικού της επιπέδου, που άγγιξε πολλές ομάδες του πληθυσμού. Σημαντικός αριθμός νοικοκυριών έχασαν την πρόσβαση σε «βασικά» αγαθά ή υπηρεσίες, ενώ η δραματική αύξηση της ανεργίας στην περίοδο της κρίσης στη χώρα μας συνοδεύεται με περικοπές στο χώρο των κοινωνικών δαπανών.

Στη συγκυρία αυτή είναι προφανές ότι οι όποιες παρεμβάσεις θα πρέπει να στοχεύουν στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των περιορισμένων κοινωνικών δαπανών και στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής μέσα από τον περιορισμό της ακραίας φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Απαιτείται επαναπροσδιορισμός και ενδυνάμωση των κοινωνικών πολιτικών. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν τα τελευταία έτη φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματικές στο να περιορίζουν την ένταση της φτώχειας των ηλικιωμένων, αλλά αποδεικνύονται μάλλον ανεπαρκείς για άλλες κοινωνικά ευπαθείς ομάδες και κυρίως τους νέους και τους ανέργους. Ο επαναπροσδιορισμός των βασικών παραμέτρων της κοινωνικής πολιτικής παραμένει ζητούμενο και αναδεικνύεται ως επιτακτικά αναγκαίος από την τρέχουσα κρίση. Κοινωνικές πολιτικές με σκοπό να ενισχυθεί το κοινωνικό δίκτυο ασφαλείας και να ελαφρυνθούν οικονομικά εκείνες οι κοινωνικές ομάδες που βιώνουν την απώλεια απασχόλησης, τη συσσώρευση των χρεών, τη μείωση της αγοραστικής τους δύναμης, τη μείωση των εισοδημάτων και την αύξηση των φόρων κρίνονται αναγκαίες. Τα “επιμέρους” κρίσιμα προβλήματα που αναδύονται, όπως είναι η καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας και η αποτελεσματική προστασία των ανέργων, πρέπει να αντιμετωπιστούν άμεσα.

Ορισμένα μέτρα εισοδηματικής στήριξης στην περίοδο της κρίσης φαίνεται να κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση. Μεταξύ αυτών είναι η χορήγηση ενιαίου επιδόματος στήριξης τέκνων με εισοδηματικά κριτήρια, η χορήγηση βοήθηματος ανεργίας αυτοαπασχολούμενων, η διεύρυνση των κριτηρίων επιλεξιμότητας του επιδόματος μακροχρόνιας ανεργίας, το πρόγραμμα αντιμετώπισης της ανθρωπιστικής κρίσης, η χορήγηση του κοινωνικού μερίσματος καθώς και η καθολική εφαρμογή του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Το τελευταίο από τις αρχές Φεβρουαρίου 2017 υλοποιείται σε εθνική κλίμακα μετονομασμένο σε κοινωνικό εισόδημα αλληλεγγύης (με μικρές διαφορές από το πρόγραμμα που εφαρμόστηκε στην πρώτη πιλοτική φάση). Συνολικά αναμένεται να ωφεληθούν 280.000 νοικοκυριά με 700.000 μέλη, ενώ ο προϋπολογισμός του προγράμματος για τους 11 μήνες εφαρμογής του 2017 ανήλθε σε 760 εκατ. ευρώ (0,4% του ΑΕΠ). Τα νοικοκυριά εντάσσονται στο πρόγραμμα εφόσον πληρούν αθροιστικά συγκεκριμένα εισοδηματικά, περιουσιακά και κριτήρια διαμονής.³ Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η χο-

3. Πιο αναλυτικά, τα νοικοκυριά εντάσσονται στο πρόγραμμα εφόσον πληρούν αθροιστικά τα ακόλουθα κριτήρια: (α) Εισοδηματικά κριτήρια: Το επίσιο εισοδηματικό όριο είναι 2.400 ευρώ για μονομελές νοικοκυριό, προσαυξημένο κατά 1.200 ευρώ για κάθε πρόσθετο ενήλικα και κατά 600 ευρώ σε περίπτωση μονογονεϊκής οικογένειας και για κάθε παιδί. Το δηλούμενο εισόδημα δεν μπορεί να υπερβαίνει το ποσό των 5.400 ευρώ ετησίως, ανεξαρτήτως του αριθμού των μελών του νοικοκυριού. (β) Ακίνητη περιουσία: Η ακίνητη περιουσία δεν μπορεί να υπερβαίνει σε αξία το ποσό των 90.000 ευρώ για μονομελές νοικοκυριό, προσαυξημένο κατά 15.000 ευρώ για κάθε ενήλικα (με ανώτατο όριο

ρήγηση του «κοινωνικού μερίσματος» που ψηφίστηκε πρόσφατα από την ελληνική Βουλή των Ελλήνων με ανάλογα αλλά ελαφρά πιο διευρυμένα κριτήρια για τη χορήγησή του.

Τέλος, επισημαίνεται ότι η ενίσχυση της απασχόλησης είναι ο καλύτερος τρόπος αποτροπής από καταστάσεις φτώχειας, ενώ πολιτικές βελτίωσης του εκπαιδευτικού επιπέδου των πιο φτωχών τμημάτων του πληθυσμού είναι βέβαιο ότι θα αμβλύνουν τους κοινωνικούς δείκτες της ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η σχετική υστέρηση δεν εξαντλείται στο εισόδημα και η αντιμετώπισή της απαιτεί τη συντονισμένη δράση κοινωνικών δαπανών και κοινωνικών επενδύσεων (παιδεία, υγεία, κ.λπ.).

Βιβλιογραφικές αναφορές και παραπομπές

Citi GPS: Global Perspectives & Solutions Report “Inequality and Prosperity in the Industrialized World, Addressing a Growing Challenge”, September 2017.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, Δελτίο Τύπου «Οικονομική Ανισότητα - Έρευνα εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών 2016», ΕΛΣΤΑΤ, Ιούνιος 2017.

Ελληνική Στατιστική Αρχή, e-Εκδόσεις, «Συνθήκες Διαβίωσης στην Ελλάδα», Νοέμβριος 2017.

Helliwell J., Layard R., and Sachs J. (Editors), “World Happiness Report 2015”, New York: Sustainable Development Solutions Network, 2015.

International Labour Organization, “Global Wage Report 2016/17, Wage Inequality in the workplace”, Geneva 2017.

Leventi, C. and Matsaganis M., “Estimating the distributional impact of the Greek crisis (2009-2014)”, OECD Economics Department Working Papers, No. 1312, OECD Publishing, 2016. <http://dx.doi.org/10.1787/5jlv2jl6c9f3-en>

Mitrakos T. and Botsari M., “Social Indicators and the Effectiveness of Social Transfers in Greece over the Recent Crisis”, Social Cohesion and Development 2016, Volume 11, Issue 1, Spring 2016.

OECD, “Income Inequality remains high in the face of weak recovery”, OECD Inequality Update, OECD Publishing, November 2016.

OECD, “How is life? 2017 Measuring Well-Being”, OECD Publishing, 15 November 2017.

το ποσό των 150.000 ευρώ). (γ) Κινητή περιουσία: Δεν είναι επιλέξιμοι οι ιδιοκτήτες αυτοκινήτου ή μοτοσικλέτας συνολικής αξίας πάνω από 6.000 ευρώ. Επίσης, το συνολικό ύψος των καταθέσεων του νοικοκυριού ή/και η τρέχουσα αξία μετοχών και ομολόγων δεν μπορεί να υπερβαίνει τα 4.800 ευρώ για μονομελές νοικοκυριό (προσαυξανόμενο κατά 2.400 ευρώ για κάθε πρόσθετο ενήλικα και κατά 1.200 ευρώ σε περίπτωση μονογονεϊκής οικογένειας και για κάθε παιδί) μέχρι και το ποσό των 14.400 ευρώ ανεξαρτήτως του αριθμού των μελών του νοικοκυριού. (δ) Δεν γίνονται δεκτές αιτήσεις νοικοκυριών τα μέλη των οποίων, βάσει της τελευταίας εκκαθαρισμένης δήλωσης φορολογίας εισοδήματος, εμπίπτουν στις διατάξεις του φόρου πολυτελείας, δηλώνουν δαπάνες για αμοιβές πληρωμάτων σκαφών αναψυχής, δηλώνουν δαπάνες για δίδακτρα σε ιδιωτικά σχολεία, δηλώνουν δαπάνες για οικιακούς βοηθούς, οδηγούς αυτοκινήτων, δασκάλους και λοιπό προσωπικό. (ε) Κριτήρια διαμονής: Τα νοικοκυριά διαμένουν νόμιμα και μόνιμα στην ελληνική επικράτεια. Το ποσό που εγγυάται το πρόγραμμα για κάθε νοικοκυριό, ανάλογα με τον αριθμό και την ηλικία των μελών του, ορίζεται στα 200 ευρώ ανά μήνα για μονοπρόσωπο νοικοκυριό, προσαυξανόμενο κατά 100 ευρώ ανά μήνα για κάθε επιπλέον ενήλικο μέλος ή 50 ευρώ για κάθε ανήλικο μέλος. Ως ανώτατο όριο του εγγυημένου ποσού ορίζονται τα 900 ευρώ μηνιαίως, ανεξαρτήτως της σύνθεσης του νοικοκυριού.